

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Крамаренко А. О., аспірантка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню різноманітних поглядів щодо економічного та суспільного розвитку. Проводиться аналіз проблеми співвідношення теорії економічного зростання та теорії циклічності, а також їхнього значення для прогнозування економічного розвитку.

Ключові слова: довгострокові коливання, економічна криза, великі хвилі економічної кон'юнктури, технологічні цикли, економічний розвиток.

Багатогранність та безмежність проявів життя, що спонукають до роздумів над вирішенням нагальних або перспективних потреб, завжди були причинами численності проблем економічної науки. Та ще численнішими були погляди вчених щодо їх вирішення. Однією з проблем, якою цікавилися ще філософи Древньої Греції, була і залишається проблема циклічності економічного розвитку. Та слід зазначити, що не всі вчені сучасності розглядають її як таку, а існують й такі, які зовсім заперечують існування періодично повторюваних циклів. Адже на цей час було розроблено багато економічних моделей та концепцій, які створюють уявлення, що економічний розвиток - це не що інше, як простір для безмежного зростання обсягів виробництва. Саме це зростання, у свою чергу, здатне у кожний окремих проміжок часу повністю забезпечувати людські потреби. Так, у більшості західних підручників з макроекономіки завжди знайдеться розділ присвячений економічному зростанню, його чинникам та основним моделям, розробленим відомими економістами минулого і сучасності. Наведені аргументи свідчать про впливовість та поширеність даних поглядів серед економістів, політиків та науковців. Виникає логічне питання - яким чином тоді пояснити існування кризових явищ у суспільному житті, пов'язаних з різким падінням обсягів виробництва, рівня зайнятості та прискореними темпами інфляції? Прихильники вищезазначеного напрямку завжди відповідають ствердженням, що «коріння зла» - у незбалансованому, недалекоглядному та, загалом, у неправильному регулюванні економічних процесів, неефективній організації виробництва. Але, на нашу думку, причини негативних явищ в економіці пов'язані з існуванням певних закономірностей економічного розвитку, а саме - з циклічністю останнього. Цю думку також поділяють провідні вчені-економісти, серед яких є навіть нобелівські лауреати. Змальована проблема загострюється сучасною ситуацією економічної кризи як в Україні, так і за її межами.

Таким чином, доцільно докладніше розглянути різноманітні погляди щодо економічного та суспільного розвитку, намагаючись знайти розв'язання проблеми співвідношення теорії економічного зростання та теорії циклічності, а також з'ясувати їхнє значення для прогнозування економічного розвитку.

З одного боку, прихильники теорії економічного зростання упевнені, що всі негаразди суспільного життя існують через постійно присутній дефіцит продуктів та послуг. Інакше кажучи, у кожний даний проміжок часу виробляється недостатня кількість продукції для повного задоволення потреб споживача, а оскільки потреби людей безмежні, необхідним є постійне підвищення об'ємів виробництва. Висновок - економічне зростання як збільшення об'ємів виробництва є головним мотивом людської діяльності й основною стратегією державної політики, спрямованої на суспільний добробут населення. Але, не дивлячись на те, що теорія економічного зростання є досить впливовою, а виробництво продукції та послуг набирає обертів, проблема голоду та проблема бідності залишаються досить гострими і у наш час. До цього додаються й екологічні проблеми, адже на розширення меж господарювання людства витрачаються великі ресурси, перш за все природні. Тож, наприкінці ХХ століття вчені різних галузей науки почали звертати увагу на процеси, які вже не можна було не помічати. Це впевнена поступ людини, що з кожним кроком завдає нищівного удару природі, першоджерелу життя і господарювання. Розширення виробництва задля забезпечення потреб людства не вирішує поставлених завдань,

але за досить невеликий проміжок часу змінило вигляд планети, змінило суспільство й суспільні погляди. Тож, з даної точки зору, теорія економічного зростання є не досить привабливою.

Також, з цього приводу Е. Хансен у роботі «Економічні цикли та національний дохід» відзначає, що ті вчені, які підкреслюють зростання та прогрес, знаходяться під впливом стабільності буму. Початкове розширення, викликане інвестиціями для здійснення нововведень, роздувається до розмірів буму. Але в період буму об'єм інвестицій може перевищити норму створення нового капіталу. Таким чином, тенденція до зростання сама створює сили, які призводять до коливань [1, с. 584].

Досвід розвитку багатьох країн дозволяє виокремлювати короткострокові, середньострокові та довгострокові коливання економічної активності. Існування довгострокових коливань економічної динаміки підтверджується поступальним розвитком світового ринкового господарства. Кондрат'єв М. Д., вивчаючи статистичні дані Франції, Англії, Німеччини та США, дійшов висновку, що динаміка сукупності аналізованих показників доводить існування циклічних хвиль довжиною 48-55 років. Не дивлячись на періодичні середньострокові циклічні коливання, з 50-х і до 70-х років XX століття можливо виділити тенденцію піднесення у економічному розвитку, з притаманними їй зростаючими темпами збільшення ВВП. З 70-х років XX століття темпи зростання світового ВВП знижуються, відзначається тенденція зниження в економічній динаміці. Зокрема, економічна криза 1974-1975 рр. мала всеохоплюючий характер: стрімке зниження виробництва було присутнє одночасно практично у всіх промислово розвинених країнах.

На противагу цьому ствердженню, Джеффри Д. Сакс та Феліпе Ларрен, автори книги «Макроекономіка. Глобальний підхід», вважають, що зниження випуску є тимчасовим явищем, загальною тенденцією світового розвитку є довгострокове зростання, яке характеризується стабільним збільшенням сумарного ВВП та ВВП на душу населення [2, с. 636].

Однак, на нашу думку, довгострокове економічне зростання не рівномірне, а переривається періодами економічної нестабільності. Постійне економічне зростання у довгостроковому плані може призвести до так званого перегріву економіки або небезпечного її розбухання. Таким чином, суспільство стикається з проблемою перевиробництва. Більшість продукції, яка начебто повинна забезпечувати всебічний добробут населення, залишається без ринків збуту. Виникає протиріччя між виробництвом, яке розширюється у напрямку економічного зростання, та платоспроможним попитом, який хоч і є досить динамічним, але не встигає зростати так само стрімко, як і виробництво. Постійне розширення виробництва продуктів та послуг веде, таким чином, до кризи перевиробництва.

Незбалансованість попиту та пропозиції зростає, і з часом переростає у зворотну тенденцію, коли попит та пропозиція стрімко скорочуються внаслідок того, що накопичені дисбаланси знайшли прояв у кризовому стані економіки країни. Однак криза, яка має місце, відрізняється від порушення рівноваги між попитом та пропозицією на якійсь визначений товар тим, що вона виникає як загальне перевиробництво, яке супроводжується стрімким падінням цін, численними банкрутствами фінансових установ, зростанням відсоткових ставок, припиненням діяльності промислових підприємств та масштабним безробіттям.

Отже, економічне зростання, яке начебто веде до поліпшення економічного становища та життя громадян, згодом виливається у свою протилежність, тобто економічну кризу. Криза, у свою чергу, характеризується не зростанням стабільності, а поширенням невпевненості у майбутньому, не зростанням добробуту, а зменшенням рівня доходів, погіршенням життєвих умов. Тенденція до необмеженого розширення виробництва, до накопичення капіталу, таким чином, є однією з найважливіших основ посилення диспропорційності капіталістичного виробництва. Жага прибутку, з одного боку, породжує тенденцію розширення виробництва, а з іншого - обмежує споживання, що знаходить свій прояв у протиріччі між виробництвом та споживанням. Це протиріччя, на думку К. Маркса та його послідовників, стає причиною систематичних кризових проявів економічного розвитку. З цього приводу Мальтус також писав: «За швидкого накопичення капіталу... попит на товари відстає від пропозиції і мотиви подальшого накопичення будуть паралізовані... абсолютно необхідно, щоб країна, яка володіє великими виробничими потужностями, мала певну кількість невиробничих споживачів. Закони природи передбачили можливість частини суспільства вести світське життя» [3, с. 41].

На користь ствердження стосовно неминучості кризових явищ як наслідку циклічності економічного розвитку свідчить той факт, що бурхливий розквіт економіки наприкінці ХХ століття викликав бурхливу спекулятивну активність на біржових ринках, що призвело до виникнення так званих «мильних бульбашок». Фінансові органи управління США та інших розвинутих країн Заходу ігнорували подібні явища, а іноді навіть стимулювали їхній розвиток, оскільки вважали за краще стрімке і необмежене зростання цін на активи. Але після катастрофічного провалу на американському фондовому ринку у серпні-жовтні 2008 р відбулися кардинальна переоцінка зазначених поглядів та визнання їхньої небезпечності для фінансової стабільності та стійкого економічного розвитку [4]. З цього приводу відзначимо, що вельми авторитетний російський вчений Ю. В. Яковець вважає, що ця криза ознаменувала перехід до стадії спаду, яка передвіщає депресію, адже сучасна світова фінансова криза, яка почалася у 2007 р. і була викликана проблемами банківської системи, вже перетікає у сферу реальної економіки і сприяє подальшому зниженню темпів зростання більшості країн світу [4].

Криза ж взагалі, на нашу думку, виникає, коли стара структура у цілому вступає у конфлікт із запитом нової парадигми розвитку. Структурну кризу, таким чином, можна подолати тільки тоді, коли стара структура поступається місцем новим галузям виробництва, новим формам організації і регулювання економіки. Принципово важливим моментом є те, що без спаду, тобто без примусового вирівнювання пропозиції та попиту за рахунок скорочення промислового виробництва, неможливо досягти нових висот економічного розвитку. Тому необхідно виділити оздоровлююче значення кризи для підвищення ефективності виробництва, виходу на новий рівень.

Між тим, вчення М. Д. Кондрат'єва щодо великих циклів економічної кон'юнктури є надійною науковою опорою для уявлення довгострокової динаміки економічних процесів, прогнозування кризових явищ та визначення їхньої сутності. Великі хвилі, на думку Кондрат'єва, можливо розглядати як порушення та відновлення економічної рівноваги у довгостроковому періоді. Основна причина коливань знаходиться у механізмі накопичення, акумулювання та розсіювання капіталу, який є достатнім для створення нових виробничих сил. Слід відзначити, що дія основної причини посилюється дією інших другорядних факторів. Все це створює передумови для відтворення нових циклів на нових ступенях розвитку виробничих сил [5, с. 226].

Прагнення теоретичного осмислення невідворотності падінь в економіці, виявлення причин та тих сил, які визначають їхню періодичність, не залишило байдужими найвидатніших учених-економістів. М. І. Туган-Барановський об'єднав теорії економічних циклів у 3 групи:

1) Теорії суспільного виробництва (Ж. Б. Сей, Д. Рікардо, К. Маркс, Ф. Енгельс). Прихильники даного напрямку вбачали причину рецесії у порушенні рівноваги попиту та пропозиції, тобто обсягів виробництва і обсягів споживання, а також у порушенні пропорційності розподілу суспільного виробництва.

2) Теорії сфери суспільного обміну (М. Еванс, М. Вірт, С. Жугляр). Представники цього напрямку пов'язували кризи з посиленням спекулятивних операцій на товарному і грошовому ринках, а причину циклічних коливань бачили у неправильній організації кредиту.

3) Теорії суспільного розподілу, які пов'язують причини циклічних коливань економіки з вадами, властивими сфері розподілу доходів. Для С. де Сімонді ця вада криється у швидкому нагромадженні багатства та розширенні виробництва, яке не може миттєво пристосуватися до попиту, для Карла Родбертуса-Ягерцова - у зменшенні частки найманих працівників у національному продукті з розвитком техніки, для М. І. Туган-Барановського - у диспропорціях між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва.

Існують також психологічні пояснення циклів, які пов'язують ділову активність зі змінами настрою від оптимізму до песимізму. Значне місце психологічна теорія займає у працях Пігу. Оптимізм і песимізм розглядаються у якості факторів, які мають тенденцію посилювати та послаблювати зростання та падіння об'ємів вкладень. Під впливом певних настроїв у суспільстві стабільне економічне зростання поступово виливається у небезпечне розбухання.

Однак, рецесія в економіці також має свої межі, поступово у національному господарстві з'являються так звані «точки зростання», тобто елементи функціонування економіки, завдяки яким можливо здійснити піднесення у суспільному житті, це ніби початкові поштовхи, що спрямовують на новий виток розвитку. Динаміка ключових показників економічного життя змінюється, тож, як кажуть, розпочинається новий цикл. Логічним у даній ситуації є висновок -

економічне зростання присутнє в економічному житті, але лише як певний елемент загальної картини економічного розвитку, якому також притаманні періоди кризи, депресії, стагнації, тобто протилежні тенденції.

Характерно, що на початку хвилі піднесення кожного великого циклу відбуваються глибокі зміни умов економічного життя суспільства. Ці зміни знаходять прояв у значних змінах техніки.

На думку Волошина Д., саме через циклічність механізму порушення та відновлення технологічної збалансованості капіталістична економіка має циклічний характер [6, с. 55]. Кондрат'єв М. Д. також підкреслював взаємозв'язок економічних і технологічних циклів: «Зміни у сфері техніки виробництва передбачають 2 умови: 1) існування науково-технічних розробок та відкриттів; 2) господарські можливості їхнього застосування на практиці... Таким чином, розвиток техніки вливається у закономірний процес економічної динаміки». Ці положення сприйняли і розвинули Й. Шумпетер, Г. Менш, А. Клайкнехт, С. Меншиков та інші дослідники [7, с. 113].

Спираючись на власні дослідження циклів, Дубовський С. В. підтверджує ідеї Й. Шумпетера, Г. Менша та інших дослідників стосовно ключової ролі нових технологій у механізмі великого циклу. Регулярні коливання, на його думку, виникають як результат взаємодії процесів економічного і технологічного розвитку, коли основні показники відхиляються від рівноваги. Фаза економічного піднесення продовжується до тих пір, доки відносна ефективність нових технологій вище значень у стані рівноваги. У цей час відбувається посилене відновлення капіталу і технологій, збільшуються норми прибутку і накопичення, прискорено вибувають застарілі фонди і технології. У результаті середній технологічний рівень економіки стрімко зростає, наближуючись до рівня нових технологій. Але у певний момент відносна ефективність нових технологій стає меншою, ніж її значення у стані рівноваги, і починається фаза економічного спаду. Під час економічного спаду зменшується темп відновлення застарілих фондів і технологій. Середній технологічний рівень економіки починає знову віддалятися від рівня нових технологій, а відносна ефективність досягає свого значення у стані рівноваги. Цикл відтворюється. Взаємодія процесів постійного порушення технологічної збалансованості і наступного її відновлення на вищому рівні й складає економічний зміст прогресу [8, с. 9].

Зокрема, Й. Шумпетер у роботі «Теорія економічного розвитку» стверджує, що діяльність новаторів - джерело економічного розвитку, тобто підвищення темпів збільшення об'ємів виробництва. Новатори намагаються вдосконалити організацію виробництва, управління виробничим процесом, забезпечити відносну економію ресурсів, а це, у свою чергу, досягається завдяки економії на масштабах (витрати на виробництво одиниці продукції знижуються за рахунок збільшення обсягів виробництва). Відносно більші можливості отримання позик сприяють зміцненню позицій раціональних новаторів, які згодом отримують перемогу над консерваторами. Однак, ці процеси відбуваються не безперервно, а дискретно. На думку Шумпетера, «нововведенням притаманно підступити приливною хвилею, а згодом відступити». Тобто економічний розвиток можна звести до припливу та відпливу нововведень, а також до тих наслідків, до яких це призводить [9, с. 629-630].

Таким чином, циклічність - форма руху національної економіки та світового господарства в цілому. Вона виражає нерівномірність функціонування різноманітних елементів національного господарства, зміну революційних та еволюційних стадій його розвитку. Під циклічністю найчастіше розуміється такий розвиток економічної системи, наприклад, у бік зростання, за якого сили, що викликають це зростання, накопичуються і посилюють одна іншу, але потім поступово послаблюються, а згодом, у певний момент, заміщуються силами, що діють у протилежному напрямку. У свою чергу, протидіючі сили накопичуються на протязі певного часу і взаємно активізуються, доки, досягнувши максимальної позначки, не починають послаблюватися, поступаючись своїй протилежності [10]. Під циклічним рухом ми розуміємо те, що тенденції піднесення та спаду не діють безкінечно, а у певний момент змінюються на свою протилежність. Ми також вважаємо, що існує помітна регулярність заміни протилежних тенденцій.

Таким чином, економічне зростання, з одного боку, є частиною циклічної картини розвитку, а з іншого - залишається головним мотивом людської діяльності у найбільш загальному розумінні. Тобто, зростання не є безперервним, що демонструють численні теорії циклічності. Зниження темпів виробництва зокрема, та загострення протиріч у суспільному житті загалом, як свідчить історичний розвиток, є неминучими, але прагнення до вдосконалення процесу виробництва та до підвищення добробуту, як прояви теорії економічного зростання, у результаті

призводить до нової хвилі економічного розвитку. Таким чином, раціоналізуючи економічний розвиток та детермінуючи роль теорії циклічності у ньому, за зазначених вище обставин, доцільним є не залишати без уваги теорію економічного зростання.

Литература:

1. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 760 с.
2. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс., Ф. Б. Ларрен. – М.: Дело, 1999. – 848 с.
3. Мендельсон Л. Экономические кризисы и циклы XX века / Л. Мендельсон. – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1949. – 840 с.
4. Халтурин Д. А. Мониторинг глобальных и региональных рисков 2008/2009 [Электронный ресурс] / Д. А. Халтурин, А. В. Коротаев. – М.: УРСС, 2009. – С. 141–162. – Режим доступа: http://cliodynamics.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=167&Itemid=1.
5. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
6. Волошин Д. Развитие и рост в концепции многоуровневой экономики / Волошин Д. // Экономист. – 2008. – № 2. – С. 45–57.
7. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 448 с.
8. Дубовский С. Новые модели инвестиционных и технологических циклов / С. Дубовский // Экономический рост и циклы. – 1991. – Выпуск 12. – С. 3–10.
9. История и философия экономики: [пособие для аспирантов] / И. И. Агапова, А. Ю. Егоров, М. В. Конотопова, С. И. Сметанин. – М.: КНОРУС, 2006. – 664 с.
10. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Книга шестая. Краткие заметки в связи с общей теорией [Электронный ресурс] / Дж. М. Кейнс – Режим доступа: <http://books.efaculy.kiev.ua/isecvc/9/k6/1.html>.

Аннотация

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ЦИКЛИЧНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Крамаренко А. А., аспирантка

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Статья посвящена исследованию различных взглядов относительно экономического и общественного развития. Проводится анализ проблемы соотношения теории экономического роста и теории цикличности, а также их значения для прогнозирования экономического развития.

Ключевые слова: долгосрочные колебания, экономический кризис, большие волны экономической конъюнктуры, технологические циклы, экономическое развитие.

Summary

ECONOMIC GROWTH AND CYCLES IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Kramarenko A. A., post-graduate student

V. N. Karazin Kharkiv National University

The article is concerned with research into a variety of approaches to economic and social development. Analysis is given correlation of economic growth theory with that of cycles. The consequence of these theories for economic development prediction is provided.

Key words: long fluctuations, economic crisis, long waves of economic conjuncture, technologic cycles, and economic development.